

XAVIER BARÓ I QUERALT

**TESI DOCTORAL:
“LA HISTORIOGRAFIA CATALANA EN
EL SIGLO DEL BARROCO (1585-1709)”**

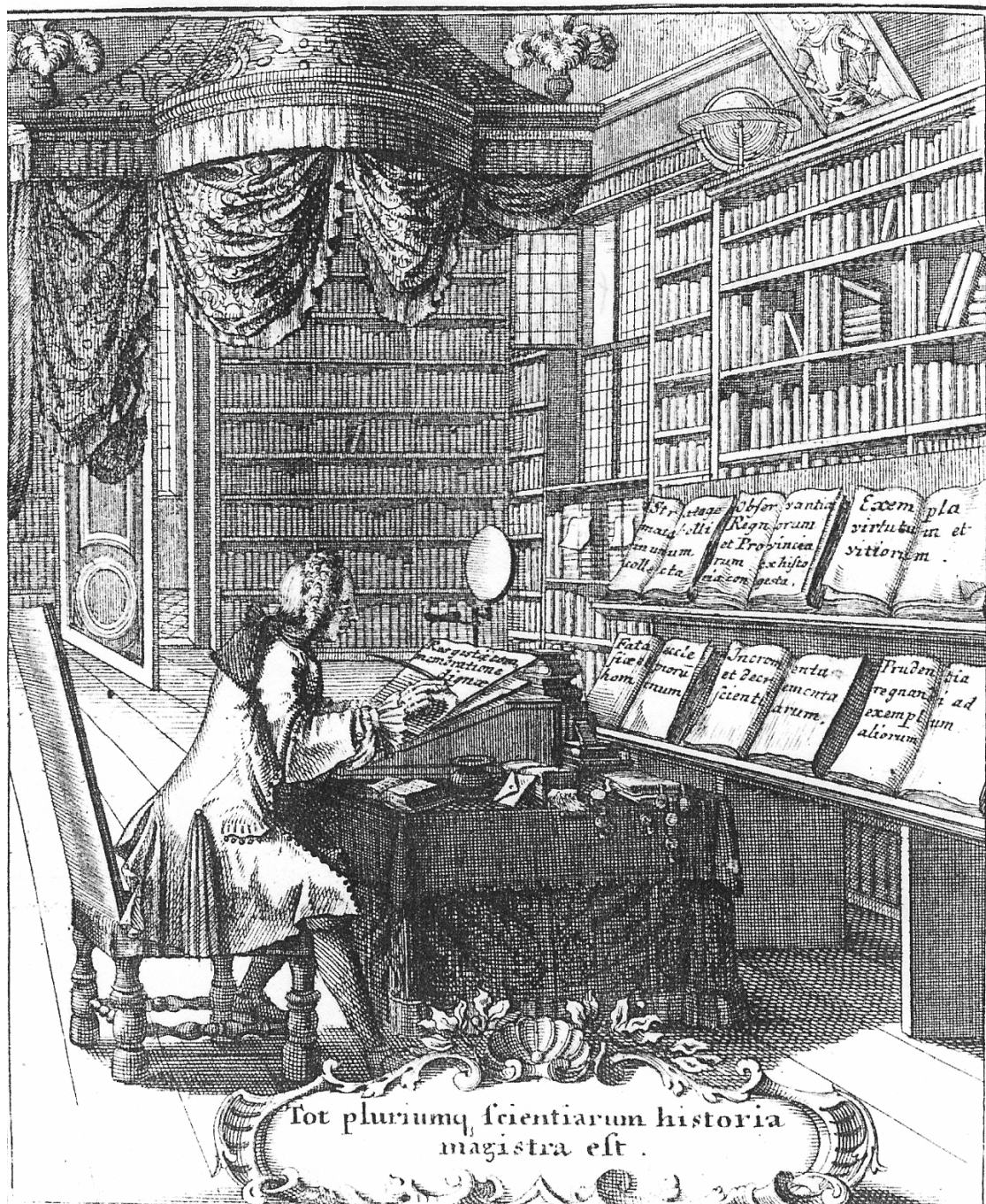
**DEPARTAMENT D'HISTÒRIA MODERNA DE LA UNIVERSITAT DE
BARCELONA**

**PROGRAMA DE DOCTORAT: “EL MÓN MEDIEVAL I MODERN: ÚLTIMES
LÍNIES DE RECERCA” (BIENNI 2000-2002)**

DIRECTOR: FERNANDO SÁNCHEZ MARCOS

BARCELONA, DESEMBRE DE 2005

2. TEMPS, MEMÒRIA, HISTORIOGRAFIA, HISTÒRIA DE LA HISTORIOGRAFIA, CULTURA I IDENTITAT

Imatge extreta de l'obra d'Adam Friedrich Glafey, *PRAGMATISCHE Geschichte. Der Cron Böhmen...*, Leipzig, 1729.

2. TEMPS, MEMÒRIA, HISTORIOGRAFIA, HISTÒRIA DE LA HISTORIOGRAFIA, CULTURA I IDENTITAT

2.1. EL TEMPS, MOTIU DE REFLEXIÓ PERMANENT

M'ha semblat oportú i pertinent, en un estudi dedicat a la historiografia catalana dels temps del Barroc, iniciar el recorregut tot presentant algunes breus consideracions sobre el concepte d'historiografia; si més no, en l'accepció del terme que ha predominat en les recerques que he volgut dur a terme sobre la historiografia del segle XVII català. No és, per tant, un objectiu a assolir presentar un extens *status quaestioni* sobre el tema, sinó mostrar alguns dels ítems conceptuals que m'han interpel·lat amb més contundència en el moment de tractar d'entendre la construcció i evolució del discurs històric en la Catalunya siscentista.

En aquest aspecte, és evident que la història s'interrelaciona amb diverses disciplines afines. Però probablement és en la filosofia (i també la lingüística) on trobem una relació més estreta per tal de poder comprendre el concepte d'historiografia que hem volgut copsar. I no cal pensar exclusivament en les propostes dutes a terme en l'actualitat. Pel que fa al llegat clàssic sobresurt sens dubte Aristòtil. Presenta unes penetrants reflexions sobre el concepte de *temps* que, tot i haver-se escrit fa més de 2000 anys, segueixen cridant l'atenció al lector per la clarividència meridiana del seu contingut. En el llibre IV (capítols 10-14) de la *Física* l'Estagirita reflexiona sobre aquest concepte. Si bé el filòsof pretén en primer terme entendre la natura, s'apropa al concepte de *temps* amb algunes idees que avui en dia ens podrien semblar pròpies d'un historiador –o d'un teòric de la història. A grans trets, Aristòtil considera que un dels problemes per entendre el concepte de *temps* és que aquest no sembla

pertànyer a l'àmbit de les coses-que-són, car forma part del que *ja* no és, i també del que *encara* no és¹. Pel que fa al concepte d' *ara*, s'entrelliga i limita a la idea de passat i present. Aristòtil apunta que l'*ara* és diferent en tant que sempre és successiu, i aquesta idea de successió és, per al nostre filòsof, relacionada amb la consciència. En el capítol 14 es pregunta fins a quin punt la consciència humana (l'ànima) i el temps (és a dir, consciència del pas del temps) s'interrelacionen, arribant a la conclusió que l'existència del temps ha de presuposar l'existència de l'ànima, tot avançant-se a les teories de sant Agustí:

*“Por otro lado, si no hubiera un alma, se podría preguntar si existiría el tiempo o no, pues si la existencia de alguien que supiera contar fuera imposible, sería imposible también que hubiera algo contable, así que es obvio que tampoco habría número (...) Pero, si es cierto que en la naturaleza de las cosas sólo el alma o el intelecto que está en ella tiene la capacidad de numerar, resulta imposible la existencia del tiempo sin la del alma”.*²

D'altra banda, a més de presuposar una consciència (una ànima), l'existència del temps ha d'anar forçosament lligada al concepte de moviment, de canvi:

*“La existencia del tiempo (...) no es posible sin la del cambio; cuando no experimentamos ningún cambio dentro de nuestro ánimo ni advertimos que cambia algo, nos parece que el tiempo no ha transcurrido”.*³

El concepte de temps i la seva relació amb la memòria (allò que és o pot ésser recordat) són tractats per Aristòtil en una altra obra. Ens referim al breu tractat *De la memòria i de la reminiscència* inclòs en el conjunt de treballs titulats genèricament *Parva Naturalia*. Aquest conjunt de textos es centra en l'estudi de

¹ És interessant complementar la visió d'Aristòtil amb la de Sèneca, que en el seu tractat *De la brevedad de la vida* afirma: “La vida se divide en tres etapas: la presente, la pasada y la futura. De estas tres, la que vivimos en el presente es la más corta; la venidera es dudosa, la que hemos vivido, cierta. Sobre esta última la fortuna perdió ya sus derechos, porque no puede someterse a la voluntad de nadie”. (SÉNECA. *Tratados morales*. Madrid: Espasa Calpe, 2005, p. 143).

² ARISTÓTELES. *Física*. México D.F: UNAM, 2001, p. 109 (223a).

³ ARISTÓTELES. *Física*, p. 97 (218b).

la psicologia, la biologia humana i l'animal⁴. Aristòtil presenta una penetrant reflexió sobre la interrelació entre el concepte de temps (el pas del temps), la memòria i la reminiscència en el procés d'aprenentatge dels humans. Vegem a continuació l'aportació del filòsof, en què es destaca que la memòria és del passat:

*“La memoria no es ni la sensación ni una concepción del espíritu, sino que es la posesión o la modificación de una de las dos, cuando transcurre el tiempo. No hay memoria del momento presente en el momento mismo (...), sino que la sensación se refiere al presente, la esperanza al porvenir y la memoria al pasado. Es por lo que todo recuerdo se acompaña de la noción del tiempo”.*⁵

He volgut començar amb aquesta prèvia aristotèlica precisament perquè aquest clàssic, que continuà gaudint d'una notabilíssima influència en el segle XVII, menystenia el coneixement del passat enfront del coneixement poètic, ja que el fet poètic era, per al nostre filòsof, més universal que no el concret coneixement del passat. Tot i així, com acabem de veure, el passat *per se* constituí motiu de reflexió i interès. Paga la pena, doncs, copsar, ni que sigui ràpidament, quin concepte del temps passat, del relat històric, ha tingut la civilització occidental des dels seus orígens fins arribar al segle cabdal de la nostra recerca.

2.2. ALGUNES NOTES SOBRE LA CONCEPCIÓ DE LA HISTÒRIA DES DELS INICIS FINS AL SEGLE XVII

No diem res de nou si afirmem la historicitat de l'ésser humà. Aquest ha sentit la necessitat de recordar els temps passats, tal i com ho testimonien exemples

⁴ Per nosaltres ha resultat una grata sorpresa constatar que Ricoeur centra l'origen de l'estudi del tema de la memòria en aquest breu tractat de l'Estagirita, considerat de manera equivocada per molts autors (no és el cas de Ricoeur!) com a obra menor, d'importància secundària.

⁵ ARISTÓTELES. *Parva Naturalia*. Madrid: Alianza, 1993, p. 66 (449b).

ben diferents d'Època Antiga, ja fos a nivell oral o escrit⁶. Des del mateix moment en què neix el text històric apareixen les primeres reflexions sobre quina funció ha de tenir aquest. D'altra banda, no deixa de ser simptomàtic que la història, tal i com s'entén avui en dia, fes la seva aparició quan es consolida el pas de mite al lògoç, quan es comencen a abandonar les interpretacions mitològiques i comencen a aparèixer els plantejaments racionals⁷. Ara bé, ja des d'aquell moment la història es contemplà de manera ben diferent. Així, Heròdot (485-425 aC), considerat el *pare de la història*, considerava que la història servia per evitar que els fets pretèrits caiguessin en l'oblit, i a més, a partir del relat històric, es podien conèixer realitats d'altres pobles *diferents* als grecs⁸. Per la seva banda, Tucídides (460-395 aC), en la seva *Història de la Guerra del Pel·loponès* narra fets molt propers en el temps eliminant aspectes etnogràfics i centrant-se en els polítics, militars i constitucionals. Com bé ha remarcat Moradiellos⁹, el relat de Tucídides és, però, més versemblant que vertader, sobretot quan inclou suposats discursos pronunciats per líders i governants polítics. Aquí sorgeix una nova faceta de Clio, àmpliament explotada per la civilització romana i que encara es manté en el segle XVII: la història s'apropa a la retòrica; el discurs històric, deixant de banda la seva versemblança, ha d'ésser atractiu per al lector (o oient) del relat històric. En aquest punt el filòsof Aristòtil (384-322 aC), tal i com hem vist, creu que la

⁶ A Egipte i Babilònia trobem llistats de reis, amb la funció de legitimar el poder i també com a sistema de datació. A l'Antic Testament (per exemple, *Deuteronomi*, 32, 7; *Cohèlet*, 3, 11) la consciència del passat es troba també explícitament lligada a la religió.

⁷ Cal pensar que, per als grecs, la istoría és l'activitat (o fins i tot l'actitud) duta a terme per l'historiador, que és el que "veu" i/o "ha vist", el que "sap" sobre allò que s'esdevingué o s'està esdevenint. Com a síntesi per a tot aquest tema, vegeu el recent article de: CHIGNOLA, Sandro. "Sobre el concepto de Historia", a *Ayer* 53 (2004-I), p. 75-95.

⁸ HERÓDOTO. *Historias*. Madrid: Gredos, 1977, p. 28.

⁹ MORADIELLOS, Enrique. *Las caras de Clio: Introducción a la Historia y a la Historiografía*. Madrid: Siglo XXI, 2001, p. 57.

història és un gènere menys noble que la poesia, car la història sovint esdevé la ciència d'allò que és particular, mentre que la poesia pot expressar pensaments i reflexions de caire més universalista¹⁰. D'aquesta manera sorgeix ja en el segle IV aC el debat sobre la funció social que ha de tenir la història, qüestionada per Aristòtil en tant que no ofereix plantejaments universalitzables i, tal i com veurem posteriorment, també ho serà en el segle XVII en tant que no ofereix veritats empíriques (o demostrables científicament).

Quina ha de ser, doncs, la funció social de la història? Per als historiadors romans es juxtaposen diverses concepcions, ja sigui la de no permetre que els fets pretèrits caiguin en l'oblit (Salusti), o bé funcions retòriques (Ciceró), ètiques (sorgeix aquí la concepció de la Història com a *magistra vitae*, analitzada amb detall i precisió per Kosselleck¹¹) i polítiques i/o morals (en aquest cas, cal recordar l'àmplia influència que exercí al llarg de l'Època Moderna l'obra de Tàcit¹²). Amb l'aparició del cristianisme es qüestiona la visió cíclica de la història de cultures pretèrites, i Sant Agustí (*La Ciutat de Déu*) consolida la visió línial, a l'espera de la nova vinguda del Messies¹³. La interpretació de la història esdevé clarament teleològica, i la lectura dels fets

¹⁰ ARISTÓTELES. *Poética*. Barcelona: Bosch, 1996, p. 249 i ss. Vegeu també sobre les idees d'Aristòtil: KOSELLECK, Reinhart. *historia/Historia*. Madrid: Trotta, 2004, p. 48-49; CHIGNOLA, S. "Sobre el concepto...", p. 82-84.

¹¹ KOSELLECK Reinhart. *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*, Barcelona-Buenos Aires-México: Paidós, 1993, p. 41-66.

¹² Sobre el tacitisme a Espanya, vegeu: SANMARTÍ, Francisco. *Tácito en España*, Barcelona: CSIC, 1951; ANTON MARTÍNEZ, Beatriz. *El Tacitismo en el siglo XVII en España. El proceso de receptio*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1992; ESPINO LÓPEZ, Antonio. "La biblioteca de don Joaquim Setantí: las lecturas de un tacitista catalán", *Bulletin Hispanique* 102-II (2001), p. 43-74; JIMÉNEZ MORENO, Luis. "La visión del mundo y de la vida en espíritu barroco", MACEIRAS FAFIÁN, Manuel (Ed). *Pensamiento filosófico español. Volumen II: Del Barroco a nuestros días*, Madrid: Síntesis, 2002, esp. p. 54-57.

¹³ Tot i això, alguns teòrics de la història han qüestionat que es pugui parlar de dos visions de la història contraposades, car en un i altre plantejament hi intervindrien elements complementaris. Sobre aquest aspecte, vegeu: MOMIGLIANO, Arnaldo. "Time in Ancient Historiography", *History and Theory* 6 (1966), p. 1-23 i més recentment KOSELLECK, Reinhart. *Los estratos del tiempo*, p. 35 i ss.

pretèrits es fa sobretot en funció d'aquesta realitat¹⁴. L'Edat Mitjana, curulla, doncs, d'una perspectiva teleològica cristiana (i catòlica en tant que universal), també veu néixer les obres que exalten monarquies i dinasties regnants.

Com ja és ben sabut, el Renaixement comporta l'aparició de la crítica històrica, i en aquest sentit historiadors com Lorenzo Valla o els representants de la *història perfecta* (Jean Bodin i el seu *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, Lancelot de la Popelinière i la *Història de les històries*) aporten elements de rigor pretesament científic a la lectura dels temps pretèrits¹⁵.

Arribats ja al segle XVII, el panorama varia substancialment. És el moment de la Revolució Científica, de l'avenç tècnic i científic, que es considera que es pot (o s'hauria de poder) aplicar a tots els àmbits del coneixement humà. La Història és atacada per filòsofs i científics (Descartes, Pascal, Malebranche) que qüestionen o menystenen les aportacions epistemològiques que es poden derivar d'un tipus de coneixement que no aporta veritats incontrovertibles¹⁶. No

¹⁴ Una visió de la historiografia medieval a MITRE FERNÁNDEZ, Emilio. *Historiografía y mentalidades históricas en la Europa medieval*, Madrid: Universidad Complutense, 1982; "La historiografía sobre la Edad Media" a ANDRÉS-GALLEGO, José (Coord). *Historia de la historiografía española*, Madrid, 1999, p. 67-115; ORCASTEGUI, Carmen i SARASA, Esteban. *La historia en la Edad Media. Historiografía e historiadores en Europa Occidental: siglos V-XIII*, Madrid: Cátedra, 1991.

¹⁵ Sobre la "història perfecta", vegeu, DUBOIS, Claude-Gilbert. *La conception de l'histoire en France au XVI siècle (1560-1610)*, París: Nizet, 1977; HUPPERT, George. *The Idea of Perfect History. Historical Erudition and Historical Philosophy in Renaissance France*, Urbana: University of Illinois Press, 1970.

¹⁶ Vegeu sobre aquest tema: CARBONELL, Charles-Olivier. *La Historiografía*, Madrid, 1986, p. 87; SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. *Invitación a la Historia. La historiografía, de Heródoto a Voltaire, a través de sus textos*, Barcelona, 2003, p. 122; BARÓ I QUERALT, Xavier. "La legitimación de los privilegios de Cataluña en la *Cataluña Ilustrada* de Esteve de Corbera", ARANDA PÉREZ, Francisco José (Coord). *La Declinación de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII. Actas de la VIIa Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2004, p. 905-916. Aquest menysteniment per la història que s'escriu en el segle XVII s'ha mantingut fins fa ben poc entre els estudiosos de la història de la historiografia que, basant-se en una interpretació teleològica del text històric, sovint han considerat la historiografia siscentista com un apèndix de la *gloriosa* historiografia medieval i, com a conseqüència, en general s'hi han dedicat menys estudis. Una mostra, entre moltes altres, seria l'obra (d'altra banda imprescindible) de Pierre Salmon (*Historia y Crítica. Introducción a la metodología*. Barcelona: Teide, 1978), que dedica només 12 línies a l'estudi de la historiografia del segle XVII, mentre que consagra vàries pàgines a les historiografies renaixentista i il·lustrada. Afortunadament, el panorama ha començat a canviar, i la recent publicació del *Diccionario*

serà fins al naixement d'un cert esperit criticista (Mabillon, *De re Diplomatica*, 1681) quan els historiadors (encara no professionals, recordem-ho) recuperen un cert prestigi ja en el segle de les Llums.

2.3. CULTURA, IDENTITAT I MEMÒRIA: ALGUNES REFLEXIONS

Després d'haver presentat aquest breu recorregut, potser és interessant reflexionar ara sobre com es relacionen els conceptes d'identitat i memòria, i més encara en el context actual de la tan esbombada globalització. A més, és una qüestió que pot ajudar a perfilar l'esbós de la perspectiva de la història des de la qual hem escrit el present text. Què és la identitat? ¿Com es defineix, què caracteritza la identitat d'un determinat col·lectiu? ¿Com aproximar-nos, ni que sigui succintament, als elements que han ajudat a construir la identitat en el passat? Resulta certament difícil respondre a aquestes qüestions sense caure en divagacions vagues i imprecises. És per això que tractarem de ser breus, quasi lacònics, amb l'únic objectiu de presentar algunes de les línies teòriques clau sota les quals s'emmarca el nostre treball.

És evident que en l'actualitat les aportacions de la metodologia positivista, de l'historicisme rankeà resulten una mica ingènues, si bé que necessàries i útils en el seu moment¹⁷. Sabem, després d'un segle XX massa replet d'atrocitats sistemàticament organitzades i planejades, que eliminar absolutament la subjectivitat de l'historiador és inexacte i imprecís; el passat, parafrasejant

d'Historiografia Catalana, Barcelona, 2003 (dirigit per Antoni SIMON I TARRÉS) recull àmplia informació sobre els historiadors del Barroc a Catalunya.

¹⁷ Cf. MORADIELLOS, Enrique. *El oficio de historiador*. Madrid: Siglo XXI editores, 1996, p. 33; MEINECKE, Friedrich. *El historicismo y su génesis*. México-Madrid-Buenos Aires: FCE, 1983. En el segle del Barroc també trobem autors que pretenen un màxim d'objectivitat i imparcialitat, com Francisco Manuel de Melo en la seva màxima prou coneguda: "la verdad es la que dicta, yo quien escribe; tuyas son las razones, mías las letras" (MELO, Francisco Manuel de. *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña en tiempos de Felipe IV*. Barcelona: Juan Oliveras, 1842, p. 2).

l'encertat títol de David Lowenthal, és un país estrany¹⁸, de manera que l'aproximació als temps pretèrits ha de pressuposar, en un primer lloc, aquest fet empíric: ens resulta impossible (re)construir la totalitat del passat, i més encara si ens fixem en com s'ha construït, com s'ha perfilat una determinada identitat en un moment històric concret¹⁹. En aquest punt, l'evolució de les darreres tendències historiogràfiques, analitzada magistralment per George G. Iggers, posa de manifest com ha anat evolucionant el(s) discurs(os) històric(s), des de la vella i anacrònica història evenemencial fins a les darreres propostes²⁰. En aquest sentit, apareixen com rellevants les diverses aportacions que s'han vingut realitzant des de l'àmbit de l'hermenèutica, la filosofia, la lingüística i, darrerament, la història de l'art²¹. En aquest sentit, cal afegir que les imatges estan sent objecte de (re)visió per part d'alguns historiadors, de manera que fins i tot es podria parlar d'un "gir visual" dels estudis històrics²², als quals cal afegir les darreres tendències historiogràfiques com la "Història dels Conceptes", de la qual ens n'ocupem en el darrer apartat d'aquest capítol. Així, centrats ja en la qüestió heurística de tractar de definir què és la identitat, seguirem bàsicament els plantejaments realitzats per

¹⁸ LOWENTHAL, David. *El Pasado es un país extraño*. Madrid: Akal, 1998.

¹⁹ Vegeu: SALMON, P. *Historia y Crítica*, p. 35-40.

²⁰ IGGERS, Georg G. *La ciencia histórica en el siglo XX: las tendencias actuales*. Barcelona: Idea Books, 1998; "Cómo reescribiría hoy mi libro sobre historiografía del siglo XX", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 21 (2001), p. 11-26. Vegeu també, per als anys 70, REGLÁ, Juan. *Introducción a la historia: socioeconomía-política-cultura*. Barcelona: Teide, 1975, p. 13-33.

²¹ Sembla evident la relació entre el "gir lingüístic" produït i animat per diverses tendències historiogràfiques actuals i el tractament hermenèutic que exigeixen els textos (i no només aquests) del passat. En paraules de Marino López, "nada tan distintivo del ánimo prevaleciente en el mundo intelectual de fin de siglo como nuestra exacerbada conciencia de los problemas de hermenéutica inherentes en todo intento de comprensión. Hoy por hoy, antes de leer cualquier texto, se ha vuelto insoslayable el prolegómeno hermenéutico" (MARINO LÓPEZ, Antonio. "El problema hermenéutico" a ARISTÓTELES. *Física*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 2001, p. IX).

²² Vegeu sobre aquest punt la síntesi i les aportacions de: PALOS PEÑARROYA, Joan Lluís. "El testimonio de las imágenes", a *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 20 (2000), p. 127-144.

Mucchielli, en la seva breu i precisa síntesi de títol homònim²³. La identitat, barreja i juxtaposició de significats, variables segons els subjectes, es construeix seguint processos sovint ben distints, ja sigui a partir de referents ecològics i naturals, referents materials i psíquics, psicosocials, històrics o culturals²⁴. Evidentment, aquests dos últims són els més destacats en el nostre estudi.

Els referents històrics i culturals aglutinen els més variats aspectes que subjuguen l'activitat sociocultural i intel·lectual d'un determinat actor social, des del llegat històric fins als codis culturals o el sistema de creences que configuren una determinada cosmovisió. Aquests aspectes esdevenen molt útils de cara a precisar què defineix la identitat d'un determinat poble. Així, per exemple, per al cas grec, interessant per nosaltres per copsar la importància de l'obra de Francesc de Montcada, destacaríem dos autors ja clàssics que tractaren de definir la identitat hel·lènica, des dels seus inicis fins a l'arribada de l'Època Contemporània. Ens referim a l'ideòleg il·lustrat Rhigas Velestinlis (1757-1798), autor d'una declaració dels drets humans i d'un projecte de constitució grega²⁵ i l'historiador decimonònic Konstandinos Paparrigópoulos (1815-1891), que en la dècada de 1860 relacionava la seva concepció d'identat bàsicament amb la idea de llengua grega, element identitari que s'havia mantingut gairebé inalterat des del món preclàssic:

“Què és la història de la nació grega? Història de la nació grega és la narració de tot allò que ha succeït a la nació grega des dels temps més antics fins avui i és digne de ser conservat en la memòria dels homes. S'anomenen nació grega tots els homes que parlen la llengua grega com a llengua pròpia”.²⁶

²³ MUCCHIELLI, Alex. *L'identité*. Paris: PUF, 1999 (4a ed).

²⁴ MUCCHIELLI, Alex. *L'identité*, p. 12-14.

²⁵ Vegeu: VELESTINLIS, Rhigas. *Revolutionary Scripts*. Atenes: Scientific Society of Studies Pheres, 2002.

²⁶ PAPARRIGÓPOULOS, Konstandinos. *Història de la Nació Grega*, 1860. Versió actual: Atenes: Hermís, 1970, p. 33.

2.4. EL CONCEPTE D' *HISTORIOGRAFIA* A LA LLUM DE LES PROPOSTES DE CH. O. CARBONELL, LA *BEGRIFFSGESCHICHTE* (“HISTÒRIA DELS CONCEPTES”) I LA HERMENÈUTICA

En aquest estudi sobre la historiografia catalana del període del Barroc, sembla innecessari recordar la importància cabdal que té el terme *historiografia*. Si prenem com a punt de partida el *Gazophylacium Catalano-Latinum* de Joan Lacavalleria, publicat el 1696,²⁷ copsarem que no hi apareix el mot *historiografia*. Trobem òbviament la veu *història*, amb una definició prou tòpica i representativa de la mentalitat del moment (“La Historia es lo testimonio dels temps, la llum de la veritat, la vida de la memoria, la mestra de la vida, y la missatgera de la antiquitat”²⁸). També es defineix *historiador* (o *historiografo*), que és “lo qui escriu la historia”. Una realitat idèntica trobem 30 anys més tard en el diccionari de la Real Academia Española de la Lengua (1726), de manera que apareixen les veus *història* i *historiógrafo* (“Lo mismo que historiador; lo perteneciente a escribir historias”²⁹). Arribats ja al segle XX, el diccionari de la llengua catalana de l'Enciclopèdia Catalana (2a edició de 1983) es refereix a historiografia com l’ “estudi bibliogràfic i crític dels escrits sobre la història i les seves fonts” i també com “conjunt d’obres i investigacions històriques”. De manera gairebé idèntica, el diccionari de la llengua espanyola de la RAE (20a edició de 1984) defineix el mot com “*arte de escribir la historia*” i “*estudio*

²⁷ LACAVALLERIA, Joan. *Gazophylacium Catalano-Latinum*. Barcelona: Antoni Lacavalleria, 1696.

²⁸ LACAVALLERIA, Joan. *Gazophylacium Catalano-Latinum*, p. 563.

²⁹ *Diccionario de la Real Academia Española de la Lengua* (1726). Madrid: Gredos, 1963, vol. II, p. 163.

bibliográfico y crítico de los escritos sobre historia y sus fuentes, y de los autores que han tratado estas materias”.³⁰

D'aquestes consideracions se'n conclou, tal i com ha fet Sánchez-Marcos, que el mot historiografia constitueix un neologisme que no s'emprava pas en el segle del Barroc, i que òbviament s'ha menystingut el gènere femení, car les entrades dels diccionaris i enciclopèdies recullen sempre el terme historiògraf, però no pas el cas en femení³¹.

Acotem ara quina acepció del terme és la que ha presidit el nostre treball. Per fer-ho, resulta imprescindible tenir present la figura de l'historiador francès Charles-Olivier Carbonell. A partir de la dècada de 1970, reflexionà sobre la renovació i el sentit del concepte d'historiografia. Amb la seva aportació, modificà, renovà i amplià el plantejament proposat per E. Fueter, eminentment restrictiu³². Per a Carbonell, la historiografia és *“nada más que la historia del discurso –un discurso escrito y que dice ser cierto- que los hombres han hecho sobre el pasado; sobre su pasado”*, i en aquest sentit el punt de vista que ell adopta com a historiador *“no es otro que el de un historiador de hoy día más curioso de las representaciones colectivas –por pequeñas que sean las comunidades que transmiten estas representaciones- que de las obras maestras de los genios”*. Prenent aquestes premisses com a model³³, a partir de la tesi defensada per Carbonell el text històric té (o pot tenir) sempre valor *per se*, ja que aporta informació molt vàlida i interessant per a conèixer la

³⁰ Definició idèntica utilitza la recent *La Enciclopedia* de l'editorial Salvat (Barcelona: 2003, vol. X, p. 7672).

³¹ SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. *La historiografía española del Barroco (1580-1684)*. Barcelona, 2003 (Treball inèdit)., p. 20-22.

³² FUETER, Eduard. *Geschichte der neuen Historiographie*. Munich-Berlin: R. Oldenbourg, 1919 (trad. espanyola: *Historia de la historiografía moderna*. Buenos Aires: Nova, 1953).

³³ Òbviament, per motius cronològics, la proposta de Carbonell no contempla explícitament les darreres tendències historiogràfiques sobre la qüestió de gènere.

societat i la cosmovisió d'una època determinada³⁴. Pel que fa a l'àmbit que ens ocupa³⁵, en l'àmbit espanyol cal tenir presents els treballs de Sánchez-Marcos sobre la historiografia catalana del segle XVII que han aportat no poques llums per a ajudar a esclarir un terreny fins fa ben poc francament poc treballat. A aquests estudis cal sumar també les aportacions d'altres especialistes com Antoni Simon (a qui devem la recent coordinació i publicació del *Diccionari d'historiografia catalana*³⁶), Jesús Villanueva o Antonio Espino, entre d'altres. A la concepció d'historiografia proposada per Carbonell, cal afegir algunes idees de la *Begriffsgeschichte* ("història dels conceptes"). Aquest nou gènere³⁷ en el qual conflueixen conceptes de la història de les idees, de la filosofia i del pensament polític i social, respón a un concepte ja emprat per Hegel a les *Lliçons de Filosofia de la Història*, i que fou definit i impulsat per Otto Brunner³⁸, un dels primers a constatar els anacronismes d'alguns historiadors quan es referien a conceptes que havien canviat el seu significat amb el pas del temps (com *terra*, *domini* o *feudalisme*). També cal tenir presents les aportacions de Dilthey sobre l'origen de la hermenèutica, la interpretació i la comprensió³⁹.

³⁴ CARBONELL, Charles-Olivier. *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français, 1865-1885*. Toulouse: Privat, 1976; *L'historiographie*. Paris: PUF, 1981 (trad. espanyola: *La historiografía*, México: FCE, 1986).

³⁵ No podem oblidar, per al cas de l'estudi del nacionalisme basc, l'aportació de Juan María Sánchez-Prieto (*El imaginario vasco. Representaciones de una conciencia histórica, nacional y política en el escenario europeo, 1833-1876*. Barcelona: Ediciones Internacionales Universitarias, 1993), que segueix els models proposats per Carbonell.

³⁶ Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003.

³⁷ Prenem l'expressió de: RICHTER, Melvin. "Begriffsgeschichte and the History of Ideas" a *Journal of the History of Ideas* 48 (1987), p. 247-263. Una mostra de la importància que té la "Història dels conceptes" és el dossier monogràfic que la revista *Ayer* ha dedicat en el recent número 53 (2004).

³⁸ *Estructura interna de Occidente*. Madrid: Alianza, 1991.

³⁹ Segons Dilthey, "llamamos comprensión al proceso mediante el que conocemos algo psíquico con ayuda de los signos sensibles en los que se manifiesta" (DILTHEY, Wilhelm. "Orígenes de la hermenéutica" a *Obras de Wilhelm Dilthey. El mundo histórico*. México: FCE, 1944, vol. VII, p. 318).

Alguns dels autors que ens han estat útils per configurar aquest marc teòric han estat, entre d'altres⁴⁰, Gadamer, Koselleck i Ricoeur. De les propostes de Gadamer⁴¹, destaquem a continuació aquelles que han resultat especialment atractives en el moment d'emprendre el nostre estudi. En primer lloc, la idea que les paraules, els mots tenen vida pròpia, fet que no permet enclaustrar-les dins un diccionari tancat. En segon terme, la definició que Gadamer proposa de "sentit històric", que per la seva importància i interès transcribim:

*"la disponibilidad y el talento del historiador para comprender el pasado, quizá incluso exótico, a partir del contexto propio desde donde él se encuentra. Tener un sentido histórico es vencer de una manera consecuente esta ingenuidad natural que nos haría juzgar el pasado según los parámetros considerados evidentes en nuestra vida cotidiana, en la perspectiva de nuestras instituciones, de nuestros valores y de nuestras verdades adquiridas. Tener un sentido histórico significa esto: pensar expresamente en el horizonte histórico que es coextensivo con la vida que vivimos y que hemos vivido".*⁴²

En aquest punt, la tasca que se l'imposa a l'historiador és la d'establir un diàleg amb el passat, pressuposant, això sí, tot allò que ens separa dels temps pretèrits:

*"El diálogo que mantenemos con el pasado nos coloca en una posición frontalmente diferente de la nuestra –situación "extraña", diríamos- y nos exige consecuentemente una limitación interpretativa".*⁴³

⁴⁰ Entre la diversa bibliografia apareguda al llarg dels últims anys, cal destacar la recent aportació del filòsof espanyol MACEIRAS FAFIÁN, Manuel. *Metamorfosis del lenguaje*. Madrid: Síntesis, 2002, esp. p. 213-234, on aporta reflexions sobre Gadamer i Ricoeur. Cal destacar també les aportacions de Robin (ROBIN, Régine. *Histoire et linguistique*. París: Armand Colin, 1973). Robin va plantejar la necessitat d'aproximar-se al passat també a partir de la història de la llengua, exactament a partir de la història dels termes i la semàntica, variable al llarg dels segles.

⁴¹ KOSSELLECK, Reinhart. GADAMER, Hans-Georg. *Historia y hermenéutica*. Barcelona: Paidós, 1997; GADAMER, Hans-Georg. *Verdad y Método. I*. Salamanca: Sígueme, 1997; *Verdad y Método.II*. Salamanca: Sígueme, 1998. A destacar sobretot el seu concepte clau "fusió d'horitzons" per a la interpretació de temps pretèrits. Sobre aquests autors, vegeu: SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. "La influencia de la historiografía germánica en España en el decenio de 1990-1999" a *Actas del II Congreso Internacional Historia a Debate (tomo I)*. Santiago de Compostela: Historia a Debate, 2000, p. 129-138; CRAMER, Konrad. "Hans-Georg Gadamer: reflexiones sobre la persona y su obra", a *Convivium* 16 (2003), p. 3-18.

⁴² GADAMER, Hans-Georg. *El problema de la conciencia histórica*. Madrid: Tecnos, 2000, p. 42-43.

⁴³ GADAMER, Hans-Georg. *El problema de la conciencia histórica*, p. 45.

En qualsevol cas, però, no s'ha de perdre de vista que aquest diàleg *hauria de* ser bidireccional ja que, tal i com apunta Jörn Rüsen el passat condiciona el present en tant que les societats actuals viuen realitats que són el resultat d'allò que ha passat en temps pretèrits, i alhora el present condiciona el passat en tant que es tenen presents unes determinades interpretacions que d'aquest se'n facin⁴⁴.

Per dur a terme aquest diàleg cal, doncs, interpretar els textos escrits en d'altres èpoques i contextos. La hermenèutica és constitueix com una eina indispensable per tal de treballar el passat, per tal de treballar *amb* el passat. Com la defineix el propi Gadamer? El pensador alemany insisteix en la problemàtica i la reflexió que ha de comportar qualsevol text no actual, ja que les lectures (les interpretacions del passat) poden esdevenir ben diferents. Així, fent referència a com interpretar els postulats teòrics de l'ètica d'Aristòtil, Gadamer recorda:

*“El problema que nos presenta la hermenéutica puede definirse mediante la siguiente pregunta: ¿qué sentido es preciso dar al hecho de que un solo y mismo mensaje transmitido por la tradición se aprehenda siempre como nuevo de forma diferente, a saber, relativo a la situación histórica concreta de aquél que lo recibe?”.*⁴⁵

A l'afany de comprensió i interpretació que regala la seva obra, cal afegir sens dubte l'esperit de diàleg i les temptatives d'enteniment. La idea de Gadamer segons la qual *“ser que puede comprenderse es lenguaje”* no implica necessàriament que tot ésser sigui llenguatge, car no vol dir que tot el que és

⁴⁴ RÜSEN, Jörn. *History: narration, interpretation, orientation*. New York: Oxford: Berghahn Books, 2005, p. 189-204.

⁴⁵ GADAMER, Hans-Georg. *El problema de la conciencia histórica*, p. 81.

pugui comprendre's. Implica, tot i així, que l'hermenèutica té sentit sota la condició que existeixi allò absolutament incomprensible⁴⁶.

En aquest sentit, la reflexió metalingüística sobre el llenguatge pren una especial força i importància⁴⁷, i no es pot perdre de vista el paper que en aquest aspecte ha de tenir el traductor d'una obra de contingut històric⁴⁸. Del més destacat deixeble de Gadamer, Reinhart Koselleck⁴⁹, ens quedarem per ara amb la seva suggestiva reflexió sobre els diversos estrats del temps que cal tenir present de cara a abordar el coneixement del passat, que sens dubte ens poden ajudar a emmarcar el nostre estudi⁵⁰. Sense oblidar, per suposat, el seu paper clau en la publicació del diccionari *Geschichtliche Grundbegriffe* (Conceptes Històrics Fonamentals), escrit amb la col·laboració d'Otto Brunner i Werner Conze. Aquesta obra ens ha interessat sobretot per la triple pauta interpretativa que presenta de cara a entendre l'evolució d'un mot. En primer lloc, els conceptes que es poden definir com a tradicionals, aquells que pràcticament no han variat d'ençà de l'aparició de la *Política* d'Aristòtil (per exemple, *aristocràcia* o *monarquia*). En segon terme, els termes que no poden entendre's sense un treball de recerca i reconstrucció històrica (per exemple, *classe*, *estat* o *societat civil*). Especial interès té en aquest punt la penetrant reflexió de Koselleck sobre l'evolució dels mots *Historie* (ciència històrica) i *Geschichte* (història ocorreguda), a la qual hi dedica més d'un centenar de

⁴⁶ CRAMER, Konrad. "Hans-Georg Gadamer...", p. 17.

⁴⁷ Vegeu sobretot: KOSELLECK, Reinhart. GADAMER, Hans-Georg. *Historia y hermenéutica*, p. 95-125 (que corresponen als articles "Histórica y lenguaje: una respuesta" i "La diversidad de las lenguas y la comprensión del mundo").

⁴⁸ Vegeu sobretot: SÁNCHEZ MARCOS, Fernando. "El historiador como traductor", a *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 21 (2001), p. 27-43.

⁴⁹ KOSELLECK, Reinhart. *Futuro pasado: para una semántica de los tiempos históricos*. Barcelona: Paidós, 1993; *Los estratos del tiempo: estudios sobre la historia*. Barcelona: Paidós, 2001; *Historia/historia*. Madrid: Trotta, 2004. A destacar, entre d'altres, les seves aportacions com els conceptes interpretatius de "espai o àmbit d'experiència" i "horitzó d'espera o d'expectativa".

⁵⁰ KOSELLECK, Reinhart. *Los estratos del tiempo...*, esp. p. 35-42.

pàgines del seu diccionari. En darrer terme, els neologismes com *feixisme* o *comunisme*, que només prenen el seu sentit en un determinat context històric.⁵¹

Un altre referent per al nostre estudi ha estat l'obra de Paul Ricoeur⁵². Resulten especialment atractives les seves reflexions sobre què defineix i què constitueix un text. Per a qualsevol historiador, és bo recordar que *"el lector se encuentra ausente en la escritura, y el escritor, en la lectura"*, de manera que només el pas del temps pot completar la relació entre obra, autor i lector:

*"La relación con el libro resulta completa y, en cierto modo, intacta cuando muere el autor. Dado que éste ya no puede respondernos, sólo nos queda leer su obra"*⁵³

Segons Ricoeur, la interpretació dels textos esdevé peça clau en la configuració de la realitat, fins i tot en la configuració del seu propi ésser. Tal i com recorda ell mateix, *"el mundo es el conjunto de textos descriptivos o poéticos que he leído, interpretado y que me han gustado"*⁵⁴. Cal recordar que, tot precisant el concepte d'interpretació, Ricoeur parteix de les reflexions d'Aristòtil, que segueixen tenint una gran validesa a l'antiguitat. L'Estagirita, en la seva obra *De la interpretació* (inclosa en el conjunt d'obres sobre lògica, titulat *Organon*), reflexiona sobre què significa interpretar, entenent que

⁵¹ Vegeu en aquest sentit la introducció d'Antonio GÓMEZ RAMOS ("Koselleck y la *Begriffsgeschichte*. Cuando el lenguaje se corta con la historia") a KOSELLECK, Reinhart. *historia/Historia*. Madrid: Trotta, 2004, p. 16-17.

⁵² RICOEUR, Paul. *Historia y Verdad*. Madrid: Encuentro, 1990; *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Esprit, 2000 (existeix traducció castellana: *La memoria, la historia, el olvido*, Madrid: Trotta, 2003). Per a contextualitzar les aportacions de Ricoeur a l'àmbit de la filosofia i la història, vegeu una reflexió del mateix autor: RICOEUR, Paul. "Discurs d'acceptació del doctorat honoris causa" en *Comprendre. Revista catalana de filosofia* III-2 (2001), p. 203-215, escrit en motiu de l'acceptació del doctorat *honoris causa* per la Universitat Ramon Llull (Barcelona) en l'any 2001, així com la "Laudatio de Paul Ricoeur" d'Andreu Marquès (p. 195-202) en motiu del mateix esdeveniment. També, com a síntesi del seu pensament pot ser útil: MARTÍNEZ SÁNCHEZ, Alfredo. *Ricoeur (1913-)*. Madrid: Ediciones del Orto, 1999.

⁵³ RICOEUR, Paul. *Historia y narrativa*. Barcelona: Paidós, 1999, p. 61.

⁵⁴ RICOEUR, Paul. *Tiempo y Narración*, vol. I. Mèxic: Siglo XXI, 2000, p. 157

aquesta funció es desenvolupa mitjançant el llenguatge: “*Los sonidos emitidos por la voz son símbolos de las que pronunciamos al hablar*”.⁵⁵

En qualsevol cas, el món a que fa referència Ricoeur es pot percebre de manera diferent segons quina lectura es faci dels temps passats. Per això, Ricoeur ha destinat gairebé 700 pàgines a reflexionar sobre els usos i abusos que en l'actualitat es fan sobre la memòria, tot distingint una memòria artificial d'una de natural, que alhora conté una memòria impedida, una manipulada i una obligada (*dirigida abusivamente* és l'expressió exacta)⁵⁶. En definitiva, diversos nivells interpretatius per a un mateix concepte, que anirien des del deure de no oblidar,

“*En determinadas circunstancias, en particular cuando el historiador es confrontado con lo horrible, figura límite de la historia de las víctimas, la relación de deuda se transforma en deber de no olvidar*”.⁵⁷

fins les invencions del record dutes a terme per historiadors no professionals o sense massa escrúpols⁵⁸.

En darrer terme, les penetrants reflexions de Roger Chartier sobre la narrativitat i el coneixement en el text històric⁵⁹, plantegen una sèrie de qüestions que sens dubte són de cabdal importància per tot aquell que estigui interessat en l'aproximació al passat, ja sigui, com apunta Koselleck, en un o altre estrat del temps diferenciat, car, si alguna cosa sembla clara en aquests moments, és que qualsevol temptativa d'aproximar-se als temps pretèrits no pot ésser

⁵⁵ Cfr. RICOEUR, Paul. *Historia y narratividad*, p. 79.

⁵⁶ RICOEUR, Paul. *La memoria, la historia...*, p. 81-124.

⁵⁷ RICOEUR, Paul. *La memoria, la historia...*, p. 118.

⁵⁸ Vegeu sobre aquest aspecte: TODOROV, Tzvetan. *Los abusos de la memoria*. Barcelona: Paidós, 2000, p. 53-55; ROBIN, Régine. *La mémoire saturée*. Paris: Éditions Stock, 2003, p. 19-20; PEIRÓ MARTÍN, Ignacio. “La consagración de la memoria: una mirada panorámica a la historiografía contemporánea” a *Ayer* 53 (2004-I), p. 179-205; “La era de la memoria: reflexiones sobre la historia, la opinión pública y los historiadores” a *Memoria y Civilización. Anuario de Historia* 7 (2004), p. 243-294.

⁵⁹ CHARTIER, Roger. *Entre poder y placer: cultura escrita y literatura en la Edad Moderna*. Madrid: Cátedra, 2000, p. 55-69.

considerada ni més ni menys que això, una simple i senzilla temptativa narrativa⁶⁰.

Tot i així, i acceptant com a vàlides moltes de les reflexions sobre el gir lingüístic i el retorn de la narrativitat en el text històric, també sembla clar que aquesta importància de la narrativitat no exclou pas (o no ho hauria de fer) l'afany per cercar una determinada certesa històrica. En aquest sentit, les reflexions de Gadamer escrites a meitats del segle XX segueixen tenint una vigència absoluta, i suposen tot un repte en el moment de dur a terme una recerca històrica:

*“lo “científico” es aquí justamente destruir la quimera de una verdad desligada del punto de vista del sujeto cognoscente (...) la misión especial de las ciencias del espíritu (...) es tener siempre presente en la labor científica la propia finitud y el conocimiento histórico, y resistir la autoapoteosis de la Ilustración”.*⁶¹

La tensió veritativa i la necessitat d'entendre com s'esdevingueren (i per què) els processos pretèrits haurien de servir com a estímul en una tasca tan complexa com apassionant.

⁶⁰ Curiosament, Sebastián de Covarrubias (1611) defineix en el seu *Tesoro de la lengua castellana o española* (Barcelona: Alta Fulla, 1993, p. 692) la història com “*narración y exposición de acontecimientos pasados*”, de manera que el retorn de la narrativitat tindria ja la seves bases en els segles del Barroc, tal i com ho demostra la importància de la dimensió retòrica del text històric en les aportacions teòriques d'autors com Luis Cabrera de Córdoba (1559-1623) i Fr. Jerónimo de San José (1587-1654), sense oblidar que ja els llatins definien com a *narrare* l'activitat de l'historiador.

⁶¹ GADAMER, Hans-Gregor. *Verdad y método II*. p. 46-48.